

ZÁVODSZKY GÉZA

Ismert vagy ismeretlen?

Kliegl József, a festő-feltaláló

„Mind a mai napig úgy vagyunk Kölcseyvel, hogy ha fel akarjuk idézni arcvonásait, legszívesebben az MTI fotótárának mindig készenlétben álló példányát vesszük elő” – írja Csorba Sándor a Kölcsey-képmások keletkezésének történetét összefoglaló tanulmányában.¹ Valóban, a Himnusz költőjének vonásai leginkább úgy élnek bennünk, ahogyan Anton Einsle élet után 1835-ben olajban megfestette,² s ahogyan a festmény után Johann Ender, valamint Barabás Miklós megrajzolta, és ezekről metszet készült.³

A Magyar Nemzeti Múzeum viszont őrzi Kölcseynek egy sokáig nem reprodukált arc mását.⁴ A csontlemezre festett miniatúr a költő politikust átszellemült, angyali lényként, mintegy belülről sugározva ábrázolja. Az arcképről ma már nem mondhatjuk, hogy kevésbé ismert. Ezt a portrét választotta az Új Képes Történelem nagy példányszámban elfogyott *Nemzet születik* című kötete,⁵ rákerült Szabó G. Zoltán Kölcsey tanulmányának címdalára,⁶ történelem tankönyvekben is megjelent,⁷ és legújabban ez a portré szerepel a *Nemzeti évfordulóink 2013* című reprezentatív kiadványban.⁸ A kvalitásos miniatúr alkotója Kliegl József.

Mivel e sorok írójának érdeklődését annakidején – és az újabb közlések nyomán nyilván mások figyelmét is – a Kölcsey arckép alkotója keltette föl, először tegyünk kísérletet arra, mire jutnánk, ha egyéb adatokat mellőzve csupán a festőt, a festői életművet szeretnénk tanulmányozni. A reprezentatív *Művészettörténeti lexikon* (2. kiad. 1981.) nem tartotta érdemesnek a művészt arra, hogy szócikket szenteljen neki. Úgy tűnik, valamelyes át-

¹ Csorba Sándor: *A Kölcsey-arcmások történetéből*. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyházien-sis, Tom 7/C. Irodalom és Nyelvtudomány. Nyíregyháza, 1977. 5.

² Az MTA tulajdona. *A Művészettörténeti Lexikonban* (Akadémiai Kiadó, 1. kiad. 1975.) hibás évszám (1838) szerepel.

³ Metszette Schwerdgeburth, illetve Mahlknecht. Példányok a Történelmi Képcsarnokban.

⁴ Történelmi Képcsarnok (a továbbiakban: TKcs), szignó: v. Kliegl, (1)834, 70x55 mm. Fejős Imre kutatásai szerint Deák Ferenc hagyatékából került a gyűjteménybe. Vö.: *Az országgyűlési ifjúság litográfáló társasága*. In: A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1951. Budapest, 1952. 118–121. Az általam ismert legkorábbi (fekete-fehér) közlés: Békés István: *Petőfi nyomában*. Budapest, 1959. 32. Keletkezését – ez talán sajtóhiba – 1824-re teszi.

⁵ Závodszy Géza – Hermann Róbert, *Nemzet születik*. Budapest, 1997.

⁶ Szabó G. Zoltán: *A kéziratól a kiadásig. Kölcsey verseinek szöveghagyománya*. IT füzetek 144. Budapest, 1999.

⁷ *Történelem a középiskolák számára, 11.* Budapest, 2006; *Történelem az általános iskolák 7. osztálya számára*. Celldömölk, 2008.

⁸ *Nemzeti évfordulóink 2013*. Főszerkesztő: Estók János. A képeket válogatta: Cs. Lengyel Beatrix és Gödölle Mátyás. Budapest, 2013.

törést a hazai műkereskedelem fölvirágzása hozott. 2008-ban ugyanis a Nagyházi Galéria árverésén föltűnt és magyar viszonyok között jó áron elkelt két Kliegl kézjegyével ellátott miniatűr. Az elefántcsontra *gouache* technikával festett arcképek a hátlapok feliratának tanúsága szerint Dorner Ferencet és feleségét, Henschler Franciskát ábrázolják. A két miniatűr képet kiváló állapotban, eredeti aranyozott bronz keretben nem sokkal később már egy bécsi belvárosi galéria kínálta a hazai leütési ár több mint négyszereséért. A rövid angol nyelvű ismertetésben, bizonyára üzleti érdekből is, az alkotó „*famous Hungarian miniaturist*”.⁹ Napjainkban a nagyobb hazai aukciós házak vételre keresnek Kliegl alkotásokat, de újabb – eddig ismeretlen – művek nem kerültek elő.

A Kölcsey portrén, valamint az említett két miniatűrön kívül ismerjük még a művész fiatalkori önarcképét. Ha valóban önarckép, 1822 körül keletkezett, amikor Kliegl a bécsi Képzőművészeti Akadémiát látogatta. Az önarckép és egy Zichy grófnó portréja a Magyar Nemzeti Galéria raktárában található.¹⁰ Nyoma van (adásvételben) még egy meg nem nevezett 1848/1849-es táborkot ábrázoló miniatűrnek. Pulszky Ferenc, aki jurátus korában ismerkedett meg a művésszel, Kölcsey nagy tisztelőjével, írja: „Megtudván, hogy Deák magát számára festeti, a festészt felkerestem, ki számomra szívesen készített egy másolatot.” Ezek a portrék azonban nem maradtak fenn, vagy ismeretlen helyen lappanganak.¹¹

A népszerű követek litografált arcképeinek elkészítését és terjesztését az országgyűlési ifjak Társalkodási Egyesülete kezdeményezte. 1834. október 18-i ülésükön abban is megállapodtak, hogy Kölcseynek és Deáknak az elsők között kell szerepelnie. A Társalkodási Egyesület tanácskozó helyét az ekkor már Pozsonyban élő Kliegl Hosszú utca 92. sz. ház harmadik emeletén lévő lakásában bérelték, Kliegl így jutott a megbízáshoz. Kölcsey személyesen ült modellt. A megbízás könyomatra szólt,¹² a miniatűr festmény utóbb készült. A Társalkodási Egyesület pénzügyeit Pulszky Ferenc intézte, két fennmaradt számla szerint az 1834. június 24-től szeptember 24-ig terjedő időre havonként 14 ezüst forintot fizetett az akkor már találmányán dolgozó Klieglnek bérlet fejében.¹³

Megállapíthatjuk tehát, hogy ha Kliegl, a feltaláló nem tartotta volna ébren a kortársak és az utókor érdeklődését, a festőről valószínűleg nem sokat tudnánk. Festői életműve – ha volt – nem állítható össze. A zseniálisnak mondott, de notórius vesztésként jellemzett me-

⁹ Wilnitsky, Leon: Alte Kunst Fine Art Gallery in Vienna, 70x55 mm. Henschler Franciska oldalt lochnikba rendezett jellegzetes hajviselete az 1830-as éveket idézi. A galéria hiv.: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zu Gegenwart*. Leipzig, 1999. A rövid szócikk tud egy 1924-ben Bécsben fölbukkant v. Kliegl 1832 jelzésű, osztrák katonatisztet ábrázoló színvonalas miniatűréről. (Az 1927-es kiadást használtam.) Érdekességként: Baján a 19. század első felében élt Dorner család. Kliegl bajjai születéséről később szólunk.

¹⁰ Korábban Fabó Irma közlése szerint a Nagytétényi Kastélymúzeumban, vö.: *Néhány kiegészítés Kliegl József életrajzához*. Magyar Könyvszemle, 77. évf. (1961) 1. sz. 87.; Fabó Fitz József: *A nyomdászattörténet korszakai*. Magyar Könyvszemle, 74. évf. (1958) 1. sz. 1–9. cikkéhez kapcsolódik (amely nem említi Kliegl nevét).

¹¹ Pulszky Ferenc: *Kliegl, az új Guttenberg*. (sic!) Athenaeum, 47. sz. 1841. ápr. 20. 761. Kézenfekvő lenne – Pulszky közlése nyomán – a győri Xantus János Múzeumban őrzött, Deákot ábrázoló, hasonló stílusjegyeket mutató miniatűr Kliegl Józsefnek tulajdonítani, de a JC szignó egyértelműen az 1841-től Pesten dolgozó bécsi születésű Johann Baptist Claroté.

¹² Példánya: TKcs.

¹³ Csorba: *A Kölcsey-arcások történetéből*, 9.; uő: *Reformkori diákegyesületek Patakon és a Társalkodási Egyesület Pozsonyban*. Budapest, 2000. 154–156.

chanikus életútját viszont az alkalmi megemlékezések,¹⁴ népszerűsítő írások alapján, igaz, cikkről cikkre vándorló téves adatokkal követhetjük nyomon. Nyomdai szedő- és osztógépének viszontagságos történetéről, valamint további terveiről, ötleteiről, többé-kevésbé megszerkesztett modelljeiről (búvárhajó, egysínű vasút, hangjegyző gép, kézi aratógép) lelkes írásokban sok helyen olvashatunk.

Kliegl erőfeszítéseit a szedés gépesítése érdekében a nyomdászat történetét összefoglaló hazai szerzők többnyire beillesztik a 18. század végétől a 19. század végéig sorjázó kísérletek sorába,¹⁵ amikor is a soröntő (*linotype*) gép elterjedése közel egy évszázadra megoldotta a szedés gépesítésének problémáját. (A mechanikai szerkezetek a megfelelő mennyiségű betű hiánya, valamint a betűk viszonylag gyors elhasználódása miatt a kézi szedéssel szemben nem voltak versenyképesek.) A fennmaradt vázlatok alapján¹⁶ Nagy Zoltán a magyar feltaláló szedőgép-tervezetének szakszerű elemzését is elvégezte, rámutatva a homályos, kidolgozatlan részekre, és a szellemes megoldásokra a betűformák korukat megelőző szabványosításában.¹⁷ Kliegl József pályaképe viszont számos népszerűsítő méltatásban „tipikus lángész tragédia [...] magyar feltaláló sors”.¹⁸ Egy írás szerint a szerencsétlen feltalálók sorába tartozik, a magyar zsenik fátuma üldözi, a meg nem értés, a sikertelenség,¹⁹ „zsenialitását elnyeli a szegénység”, nem lel anyagi támogatókra.²⁰

Kliegl tervezeteinek, ötleteinek értékelése tudomány- vagy technikatörténeti szempontból nem lehet célom. A választ arra keresem, megállja-e a helyét a közhely a tehetségeket meg nem értő, a lángészt elüldöző hazáról, legalább is a reformkorszakot illetően, amely mégiscsak az emelkedő, polgárosodó Magyarországról szól. Alkalom nyílik így társadalomtörténeti, eszmetörténeti szálak megerősítésére, illetve ismert megállapítások visszaigazolására, s nem mellékesen egy érdekes életút mentén a cikkről cikkre vándorló tévedéseket is kigyomlálhatjuk. Például – családi háttere ismeretének hiányában – Ballagi Aladár a „szegény ördög Kliegl József bajai származású iparosunk” betűszedő gépéről ír,²¹ máshol pusztán a névre pillantva „bácskai sváb mérnökről”²² vagy „lakatosmesterről”²³ olvashatunk. Ha viszont szóba kerül a Kliegl család magyar nemessége, azt a méltató cikkek – a té-

¹⁴ *Az új Gutenberg* címmel 55 perces rádiójáték is készült. Szerző: Harmata Judit. Adásban: Kossuth Rádió, 1972. dec. 14.; Erdei Grünwald Mihály (szerk.): *Mi lett volna, ha... Művelődéstörténeti játéksorozat a rádióban*. RTV Minerva, 1983. 203–210.

¹⁵ Elsőként Ballagi Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877*. Budapest, 1878. 168–169. Legrészletesebben: Novák László: *A nyomdászat története*. Budapest, 1928–29. MEK pdf 387–388.; Pap János: *A nyomdászat magyar úttörője, Kliegl József és szedőgépe* című pályamunkájában a magyar mellett az egykorú német nyelvű sajtóvisszhangot is szemlézi. In: Jánuszky Lajos (szerk.) *Az Országos Műszaki Könyvtár Jubileumi Évkönyv*. (Kézirat.) Budapest, 1958. 241–269. Németül: Höhne, Otto: *Geschichte der Setzmaschine*. Leipzig, 1925.

¹⁶ Publikálva: Soltész Zoltánné Juhász Erzsébet (szerk.): *A magyar könyvnyomtatás képeskönyve 1473–1973*. Budapest, 1973. 88.

¹⁷ Nagy Zoltán: *Kliegl József szedőgép-vázlatáról*. Technikatörténeti Szemle, 13. évf. (1982) 191–195.

¹⁸ Kumlik Emil: *Egy magyar találmány tragédiája: az élőbeszédet rögzítő ördögös masina szomorú sorsa*. Budapesti Hírlap, 1928. szeptember 2.; Kun Andor: *Az első szedőgép szerencsétlen felfedezője*. Magyar Hírlap, 1936. március 8.

¹⁹ Bánáti Tibor: *Bajai arcképcsarnok*. Bajai dolgozatok 11. Baja, 1996. 112–118.

²⁰ Köteles Viktória: *88 magyar találmány*. Sanoma Media, 2010., 2011. 14–15.

²¹ Ballagi: *A magyar nyomdászat történeti fejlődése*, 168.

²² Kumlik: *Egy magyar találmány tragédiája*, id. mű.

²³ Barabás Béla: *Százéves jubileuma előtt a betűszedőgép*. Újság, 1936. március 8.

ves adatot egymástól átvéve – kétes eredetűnek írják, örökbefogadásból, fiúsításból eredeztetik.²⁴

Kliegl József, a festő-feltaláló 1795. december 25-én született Baján.²⁵ Édesapja, szintén József, fia születésekor *perceptor*, azaz adószedő Baján. Édesanyja, Zlinszky Anna ugyancsak nemesi familia tagja. Mi tudható a Kliegl, illetve a Zlinszky családról?

A tekintélyes birtokos nemes Kliegl család fölemelkedésének története, leszármazása, legalább is a tolnai ágat illetően, Dobos Gyula kutatásai nyomán jól ismert.²⁶ A nemességet Kliegl Lipót, Savoyai Jenő herceg magyarországi birtokainak jószágigazgatója, Pest megyei adószedő, királyi tanácsos kapta III. Károlytól Pál Ignác, Károly József, Ferenc Antal, József Alajos fiaival egyetemben. Az armális kelte 1727. május 13.²⁷ A nemesség indoklásában szerepelnek a nemességet szerző Kliegl Lipót nyilván német földről bevándorolt atyjának érdemei, aki fél évszázadon át magyarországi végvárakban katonáskodott, és Komárom várában tényleges szolgálat közben hunyt el. A nemességet még az év augusztus 21-én Pest szabad királyi városban Pest-Pilis-Solt egyesült vármegyék gyűlésén kihirdették,²⁸ a család birtokképesé vált. Az armális levéllel nem járt birtokadomány.

Az armalisták számára a birtokos nemesek közé emelkedés esélyét jószágkormányozói állás, esetleg kormányzéri hivatal elnyerése, föld bérlete vagy vásárlása, olykor benősülés jelentette. S valóban, Kliegl (Pál) Ignác, „bátaszéki kasznár” 1738-ban feleségül vette Kun Ferenc, Bonyhád határának részeit birtokló nemes négy lánya közül Klárát.²⁹ Kun Ferenc maga is felesége jogán lett bonyhádi földesúr. Kun Ferenc másik lányát, Teréziát a fivér, Kliegl Ferenc Antal vette nőül. A Kliegl család így öröklés címén, erőszakoskodást sem nélkülöző pereskedések útján Bonyhád felének birtokába jutott. (Egy birtokperben hozott ítélet végrehajtására kiszállt bizottságot Kliegl Ignác, Antal fivére társaságában kivont karddal kergetett el.) Az uradalom másik fele nem kevésbé bonyolult jogügyletekben 1743-ban Perczel Józsefnek, a bonyhádi Perczel család megalapítójának tulajdonába került, megvetve az alapját a Perczelek és a Tolna megyei Kliegl család vetélkedésének.³⁰ A festő-feltaláló édesapja, id. Kliegl József, bár az adatok körül vannak bizonytalanságok, 1751-ben született, és

²⁴ A téves adat valószínű forrása Kőszeghi Sándor: *Nemes családok Pestvármegyében*. Budapest, 1899. 181. A Kliegl címszónál „Klihl [sic!] Károly örökbefogadására lásd Márffy”. Később viszont: „Márffy Lipót de Cséb adoptionalis levele, mellyel nemes Kliegl József fiát, Károlyt örökbe fogadja, királyi megerősítést nyer 1810-ben”, 226. Az ügy háttéréről később.

²⁵ A bajai belvárosi római katolikus plébánia anyakönyve, a bejegyzést idézi például Pap: *A nyomdászat magyar úttörője*, 251.

²⁶ Dobos Gyula: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez*. In: Tolna megyei levéltári Füzetek 11. Szekszárd, 2006. 185–214.; ui. Kliegl Józsefről is érdekes adalékok: *Kliegl József, a feltaláló*, 215–223.

²⁷ Az armális szövegét magyar fordításban közli Dobos: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez*, 186–190.

²⁸ Kőszeghi: *Nemes családok Pestvármegyében*, 11.

²⁹ Ódor Imre: *Hierarchia és presztízs. Nemesi elit a 18–19. századi Baranyában*. In: Bana József – Katona Csaba (szerk.): *Családok, családfák, generációk*. Budapest–Győr, 2007. 207–229. Bátaszéken halt meg ugyanebben az évben a nemességszerző Lipót. Figyelemreméltó, hogy a kamarai kezelésben lévő Bátaszék földesura 1751-től a bécsi *Theresianum*. Lipót fiai, így Károly József is, a festő-feltaláló Kliegl József nagyapja (?) a Savoyai birtokok központjában, Ráckeveén születtek.

³⁰ A bonyhádi uradalom török hódoltságban lévő, részben lakott, részben lakatlan falvai a magvaszadadt Bosnyák Tamástól a kamarára szálltak. A tulajdonosváltásokhoz lásd: Kéri Henrik: *A hidasi (bonyhádi) uradalom tulajdonosai 1660 és 1740 között*. Századok, 134. évf. (2000) 2. sz. 323–340.; Dobos Gyula: *A Perczelek*. Szekszárd, 2001. 21–57.

az armálisban szereplő Károly József fia. Az édesanya Algay (Algyay?³¹) Terézia grófnő. Az idősebb Kliegl József legkésőbb 1783-ban költözött Bajára, nemességét ugyanis 1783. március 17-én hirdették ki ugyanitt.³²

A Zlinszky család őse vagy ősei a morvaországi Zlinből költöztek (menekültek?) át a fehérhegyi csatát követő években Magyarországra, a határ menti szabad királyi városba, Szokolcára. Bizonyára protestánsok voltak, de a gyorsan emelkedő, kiterjedt család a 18. században már katolikus (a család monográfusa³³ szerint van evangélikus ág is). Rendi státusukat hallgatólagosan megőrizték, Szokolcán kuriális ingatlant bírtak. A nemesi állapotot valószínűsíti, hogy a bizonyára még Morvaországban született Zlinszky Péter a 17. század derekán tisztségviselőként szerepel Nyitra vármegyei jegyzőkönyvekben. A *bene possessio-natus* nemesek közé emelkedő Zlinszky János 1716-ban Pest-Pilis-Solt vármegye jegyzőkönyve szerint Laffert Antal Ferdinánd báró ügyintézője. (Az 1729-ben honfiúsított Laffert Antal uradalma határos volt Savoyai Jenő birtokaival.) 1718-ban Csáky Imre bíboros, kalocsai érsek és Csáky Zsigmond tárnokmester ajánlására III. Károlytól armálist kapott, 1735-től haláláig, 1747-ig Pest vármegye első alispánja. 1744-ben a koronára visszaszállott Gyón negyedrészt a hozzá tartozó (Dabas, Ordasháza, Majosháza) részekkel nádori oklevélben adományként kapta.³⁴ Házassága révén – felesége Rudnyánszky Anna – nagybirtokos családokkal került rokonságba.

Egy rendi alkotmányos országban, ahol az országos és a megyei politizálás születési előjog – és az 1848 előtti Magyarország ilyen volt –, nem meglepő, hogy az alkotók és szabadfoglalkozásúak között nagy számban találkozunk olyanokkal, akik ha olykor teljesen va-gyontalanok is, a nemességből jönnek. Leszögezhetjük, hogy Kliegl József társadalmi be-ágyazottsága nem különbözik más hasonló utat bejárt köznemesi családok fiaitól, viszontagságos életútja pedig jól szemlélteti viszonyát – mind személyében, mind társadalmi kö-zegét illetően – a polgári létformákhoz.³⁵

A Tolna megyei középbirtokos nemesség gyarapodása a török kiűzését követően model-lezi azt a folyamatot, amely az elnéptelenedett területek újratelepülésével egy időben or-szágosan is végbement. Glósz József kutatásaiból tudjuk, hogy Tolna megyében a 18. szá-zad elejétől gyökeret vert birtokos nemesi családok igen kevés kivétellel kívülről érkeztek, jellemzően az ország töröktől nem sújtott nyugati, északnyugati területeiről.³⁶ Az is el-

³¹ Nem lehet kapcsolatba hozni az algyesti/áldásfalvi Algyay családdal, mert Kardetter Tamás pesti polgár – aki 1824-ben Algyest birtokába jutott –, 1831-ben nyert Algyay/Álgyay névvel nemessé- get. Kőszegi: *Nemes családok Pestvármegyében*, 11., ill. *Erdélyi történelmi családok*, www. familyhistory.ro. Algay/Algyay grófi családra nem találtam adatot.

³² A nemességet Sándor József és József Leopold nevű fiaival igazoló irat kelte és helye: 1782. július 4. Szekszárd. Sándor József és a festő-feltaláló József (István) között, úgy tűnik, valóban nagy a korkülönbség, amint Dobos Gyula is említi, de 1765-ben (Dobos: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez*, 199.) az idézett oklevélben szereplő Sándor József aligha születhetett. Sándor József édesanyjáról nincs adatom. Kalocsai Főszékeskáptalani Levéltár (a továbbiakban: KFL) II. 4. Hiteleshelyi Levéltár 4.b. Testimoniales super nobilitate F 19.

³³ Zlinszky János: *A gyóni Zlinszky-család*. Dabas, 2009. 190.

³⁴ Az adománylevél szövegét magyar fordításban is közli Zlinszky: *A gyóni Zlinszky-család*, 27.

³⁵ Érdekes, hogy a nyomdászat történetének ismert német szakértője, Willi Mengel e körülményt szinte túlzóan hangsúlyozza: „A magyar földbirtokos Kliegl József 1839-ben nemesi barátainak bemutatta szedőgépét”. *Der Kampf um die Setzmaschine*. Der Druckspiegel, 1954. Nr. 5. 8.; lásd: Pap: *A nyomdászat magyar úttörője*, 250.

³⁶ Glósz József: *A köznemesség birtokviszonyai a Völgységben a XVIII. századi újratelepüléstől a feudális viszonyok felbomlásáig*. In: Szita László – Szőke Zoltán (szerk.): *A Völgység két évszázada*. Előadások és tanulmányok az 1990. október 20–21-i bonyhádi történészkonferencián. Bony-

mondható, hogy gyakran Bécsnek vagy Bécshez közel álló főembereknek tett szolgálataikért kapták az armálist, illetve donációt. Mind a Kliegl, mind a Zlinszky család útja – az utóbbi Pest megyében – beleillik ebbe a képbe.³⁷

Kliegl pár sorban összefoglalt egyetlen olyan életrajza, amelyet kortárs, vele személyesen ismerős tollforgató (Dienes Lajos) vetett papírra,³⁸ nem is hangsúlyoz egyebet, mint hogy a mester magyar nemes család ivadéka, aki vagyont nem örökölt. Az viszont már a történetírás szépirodalmi változata, miszerint „egyedüli öröksége a szülői áldás, ami igen sokat ér, de nem igen hoz reális kamatokat”.³⁹ Kliegl életútjáról, míg szedőgép-tervével a nyilvánosság elé nem lépett, nem sokat tudunk, az azonban bizonyos, hogy harmonikus gyermeksége aligha lehetett. A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban a szentszéki iratok között őrzött Kliegl József–Zlinszky Anna divortialis (válóperes) iratcsomóból társadalomtörténeti szempontból érdekes, az egyéni sorsokat illetően lehangoló kép bontható ki.⁴⁰ A korán árvaságra jutott Zlinszky Anna (édesapja Zlinszky György) 1783 novemberében Szakolcáról ment Bajára rokonlátogatás színelével, ott azonban nem tisztázott ármánykodás folytán mint tizenégy éves „*imbecillis puella*” az erőszakos és durva természetű Kliegl József felesége lett. Az (idősebb) Kliegl József ekkor már harmincas éveit taposta.⁴¹

Amint azt Zlinszky Anna a kalocsai egyháztartományi (érseki) székhez 1804. május 4-ről keltezett beadványában előadta, férje vele már házasságuk kezdetétől kegyetlenül bánt, hajánál fogva a földre rántotta, ököllel ütötte, áldott állapotában is megrugdosta. Az Úriszent és a szenteket folyamatosan káromolta, feleségét templomba nem engedte. Anyagi ügyei is zavarosak, hitelezői zaklatták. A még mindig fiatal, 33 éves asszony 1802-ben szökve Csébre távozott, ahol – elmondása szerint – Márffy Lipót, Cséb földesura⁴² szakácsnőként alkalmazta. A szentszéki per anyagából viszont tudjuk, hogy Zlinszky Anna és Márffy

hád, 1991. 11–20.; uő: *A birtokos nemesség betelepülése, birtokszerzése, a birtokviszonyok megszilárdulása*. Wosinszky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XVI. Szekszárd, 2002. 8–13.; újabban: Gaál Zsuzsanna: *A dzsentri születése. A Tolna megyei nemesség átalakulása a neoabszolútizmus és a dualizmus korában*. PhD dolgozat, ELTE, 2007. 18–20. Glósz fölhívja a figyelmet arra is, hogy a nemesi középbirtok Tolna megyében – és általánosítva: az egykori hódoltság területén – a köznemesi nagybirtok aprózódása révén jött létre, és a folyamat a 18–19. században sem állt meg. Ezt jól szemlélteti a Kliegl család története. Vö. Gaál: *A dzsentri születése*, 20.

³⁷ A Lipót, József, Károly, Teréz keresztnemek nemzedékről nemzedékre hagyományozása e családonknál nem véletlen.

³⁸ Dienes Lajos: *Kliegl József*. (Arckép is). Vasárnapi Újság, 1857. 5. sz. február 1. 38–39.

³⁹ Y- -s.: *Kliegl József*. Magyarország és a Nagyvilág, 1870. február 27. 89–90. Nekrológ, több vándormotívum forrása.

⁴⁰ KFL 1.2.a. Feudális kori iratok. Szentszéki perek 1733–1866. 1596. 1803–1804. Dunacséb, Kliegl József–Zlinszky Anna. A beadvány egyes állításai az ügy természetéből adódóan túlzóak lehetnek.

⁴¹ Zlinszky Anna Zlinszky: *A gyóni Zlinszky-család története* című id. művében közölt családfán is szerepel mint Kliegl József felesége, de tévesen Zlinszky Mátyás (1743/45–1796) pesti ügyvéd lányaként. Dobos: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez* című írása szerint Kliegl József valamennyi gyermekének Zlinszky Anna az édesanyja, az 1765-ben született Sándornak is (a www.geni.com adata szerint Sándor 1773-ban született Bátaszéken). Az idézett dokumentumokból az következik, hogy Zlinszky Anna id. Kliegl József második felesége, és 1769-ben született, a Zlinszky család Szakolcán maradt ágából.

⁴² A kamarai birtokot feltehetően bérelte, 1791-ben megvásárolta. 1806-ban „csébi” előnevet nyert. 1791–1801 között Bács-Bodrog vármegye főjegyzője. A csébi előnevet tehát a Kliegl család nem használta (a Márffy család többi ága sem). Az armálist Kliegl Lipót predikátum nélkül kapta. Bonyhádi előnevet Ignác Pál és utódai nyertek 1754-ben. Vö. Dobos: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez*, 197.

Lipót 1802 végétől – a csébi eklézsia adminisztrátorának (plébánoshelyettes) előadásában – nyilvánosan „*nefarie et scandalose*” együtt élt.⁴³

Nincs adatunk arról, hogy a szökés idején mindössze hét esztendő Kliegl József nevelésében a későbbiekben édesanyja részt vett-e. Minden jel szerint fiatalon meghalt. A család közeli rokona, Kászonyi Dániel (édesanyja Kliegl Terézia, Kliegl József idősebb nővére) 1868-ban németül írott terjengős visszaemlékezéseiben⁴⁴ egyetlen szóval sem említi nagyanyját (Zlinszky Annát), akit nyilván nem ismerhetett. (Kászonyi Dániel 1813-ban született.) Az örökbe fogadott Kliegl/Márffy Károlyról, Márffy Lipót kisfiáról, édesanyjának legfiatalabb öccséről s neki legkedvesebb rokonáról viszont részletesen ír. Az árvaságra jutott Márffy Károly gyámja idősebb Kászonyi Dániel lett.⁴⁵ E rokoni kapcsolat szemléletes példája annak, miként olvadt össze egy régi, erdélyi és kuruc ősökkel büszkélkedő⁴⁶ református nemzetség nemességben és magyarságban fiatalabb családokkal az *una eademque nobilitas* szellemében.

Kliegl József korai árvasága, mely minden alkalmi megemlékezésben szerepel, édesanyjára vonatkozhat, viszont semmit sem lehet tudni arról, hogy gyermekkorában – szülei szétválását követően – ki viselt rá gondot.⁴⁷ A bajai ferences rendházban 1757 óta működött kisgimnázium három grammatikai osztállyal, jogos tehát a feltételezés, hogy középfokú tanulmányait itt kezdte meg. Kérdés, hogy kapott-e olyan nevelést, mint imént említett, szintén többféle tehetséggel megáldott-megvert kalandos életű unokaöccse – s utóbb veje is –, aki az iskolai tárgyakon kívül rajzolni, zongorázni, vívni tanult, franciatanárhoz és lovaglós iskolába járt.⁴⁸ Kászonyi nagybátyját – egyéb képességei mellett – invenciózus zenésznek mondja.⁴⁹ Rajzkészségét nem szükséges méltatni.

Dokumentálható adat, hogy Kliegl királyi ösztöndíjasként 1811-ben és 1812-ben a pesti egyetemen a bölcsészeti fakultást látogatta.⁵⁰ Mint ismeretes, az öt-, majd hatosztályos gimnáziumra két bölcsészeti (filozófiai) évfolyam épült, amelyet főiskolán, akadémián vagy, mint Kliegl esetében látjuk, a pesti egyetemen lehetett abszolválni, és sikeres vizsgák után *baccalaureatus* fokozattal zárult. Teológiai, jogi vagy orvosi tanulmányok megkezdé-

⁴³ Zlinszky Anna Károly fiának névátruházással történő örökbe fogadása – akár Márffy saját gyermeke, akár nem – ezek után magyarázatra nem szorul. Márffy is híresen erőszakos ember volt. Az adminisztrátorra hajdút küldte: „Vigyétek ki mingyárt, fülénél fogva a Hunczfutot, a gaz-embert!” S ugyancsak az adminisztrátornak, tanúk előtt: „Hunczfutok vagytok mindnyájan eb-adták az Érszeketekkel és Káptalanotokkal együtt.” KFL 1.2.a. 1803. ápr. 18.

⁴⁴ *Ungarns vier Zeitalter*. Leipzig, 1868. Magyarul Kosáry Domokos fordításában: *Magyarhon négy korszaka*. Budapest, 1977.

⁴⁵ A jobbágyaival keleti kényúrként bánó Márffy Lipótot sváb parasztjai lesből lelőtték. A gyilkosságnak 1810 után kellett történnie- Vö. 24. jz. Zlinszky Anna ekkor már nyilván nem élt. Id. Kliegl Józseffel, a nagyapával viszont a gyermek Kászonyi Dániel 1816-ban még találkozott. Ekkor a Tolna megyei Mórágyon lakott. Kászonyi: *Magyarhon négy korszaka*, 59–60.

⁴⁶ Kászonyi Dániel példaképeként említi ükapját, Kászonyi Kristóf kuruc ezredes, aki Bercsényivel ment emigrációba. Kászonyi: *Magyarhon négy korszaka*, 55.

⁴⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a Kliegl család a jelek szerint gyökeret vert Baján. A város 1817-ben emelt első emeletes épülete a Dózsa György út 18. szám alatti szépen felújított ún. Kliegl ház, amely túlélte az 1840. évi nagy tűzvészt (ma zeneiskola), de az ismert adatok fényében nem a festő-feltaláló szülei építették. Fényképe Bánáti Tibor: *Mesélő házak*. Baja, 2001. 109.

⁴⁸ Kászonyi: *Magyarhon négy korszaka*, 63.

⁴⁹ Kászonyi: *Magyarhon négy korszaka*, 114.

⁵⁰ Az ösztöndíj odaítélésében az anyagi helyzet volt a meghatározó (s bár a stipendisták többsége nemes), az indoklásban „árva”, „igen szegény” stb. szerepel. Sinkovics István (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985*. Budapest, 1985. 118.

séhez a két bölcsészeti évfolyam teljesítésén át vezetett az út. A „felsőbb matematika” – kiemelten – a bölcsészeti kurzusok között foglalt helyet. Kliegl kitűnt matematikai tehetségével, Hadaly Károlynak, a tiszta és az alkalmazott matematika professzorának, a göttingeni tudós társaság tagjának szűkebb tanítványi köréhez tartozott, előadásainak kiadásában segédkezett.⁵¹

Szokványos fordulat, ha egy tizenhét év körüli fiatalember, nemes család ivadéka kadétként valamelyik reguláris ezredbe lép. Az 1810-es évek elején vagyunk, a napóleoni háborúk utolsó nagy fejezete zajlik. Hitelesnek fogadhatjuk el, hogy az iskolázott ifjú tisztira rangra emelkedett, amint azt Dienes Lajos hivatkozott cikkében olvassuk. Miután egy ütközetben súlyos combsebet kapott, a katonai szolgálattól megvált. A rövid megemlékezésekben vándormotívum, hogy felvételt nyert a nemesi testőrséghez, innen azonban távoznia kellett, mert bejelentette, hogy szegénysorú kórházi ápolónőjét feleségül akarja venni, de a megkövetelt biztosítékot kifizetni nem tudta.⁵² A magyar nemesi testőrség jól dokumentált névsorában viszont Kliegl József nem szerepel.⁵³ Amit biztosan tudni lehet: visszatért Bács megyébe, gazdatisztként dolgozott, majd megyei esküdtnak is megválasztották. Itt valóban megnősült, Weindl Annát vette feleségül⁵⁴ a tekintélyes apatini birtokos nemes Weindl családból. A házasságot legkésőbb 1819-ben kötötték, első gyermekük, Laura, utóbb Kászonyi Dánielnek, unokaöccsének felesége 1820-ban született.⁵⁵

Kliegl szabad idejében festegetett, műkedvelő munkái barátai körében sikert arattak. A biztatások hatására nagy elhatározásra jutott: mindenét pénzzé tette (számottevő vagyona aligha lehetett), és feleségével, gyermekeivel 1822-ben Bécsbe költözött, hogy beiratkozzék az ottani képzőművészeti akadémiára. A mesterséget megtanulta, de figyelme már ekkor is megoszlott a festészet és a mechanika között. Végiglátogatta a múzeumokat, napokat töltött gyárakban, tanulmányozta a hagyományos kézműves technikákat és az újdonság számba menő gépek működését.⁵⁶ A festészet a bécsi években, majd 1828-tól Pesten szűkös

⁵¹ *Tentamen publicum a mathesi adplicata, quod in regia universitate Pestiensis e praelectionibus Caroli Hadaly de Hada [...] anno MDCCCXII [...] Pesthini, Trattner, 1812. Subviverunt Benjaminus Semsey de Eadem, Joannes Lippay, Stipendius Regius Josephus Kliegl. Philosophiae alterum in annum Auditores.* Hadaly Károlyt 1810-ben nevezték ki professzorrá a pesti egyetemen. „A matematika tanításának [...] megvoltak a maga hagyományai, intézményes keretei a pesti bölcsészkaron, a mérnöki intézetben, éppúgy, mint az akadémiákon.” Vörös Károly: *A magyar nép kulturális élete.* In: Magyarország története V/2. Budapest, 1980. 1128.

⁵² Nem azonosítható forrásból Kun: *Az első szedőgép szerencsétlen felfedezője,* id. mű; Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók.* Budapest, 1958. 24.

⁵³ Tiszabeői Hellenbroth Kálmán: *A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918.* Budapest, 1940. Kliegl a feltételeknek (magyar nemesség, életkor, katonai szolgálat, a bölcsészeti évfolyamok abszolválása) megfelelt.

⁵⁴ Dobos: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez,* 202. A nemességszerző a Tirolból elszármazott selmechányai Weindl Gáspár bányamester, aki a világon először alkalmazott (1627-ben) bányászati célú robbantást. A Weindl család egykori kápolnája az apatini temetőben védett műemlék.

⁵⁵ Dobos: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez,* 221. Laura első férje a drezdai születésű Robert Schulz volt, korábban a cs. kir. 4. vértés ezredben hadnagy. 1840-ben kilépett, megnősült és Pozsonyban telepedett le. A szabadságharcban honvédtüzér főhadnagy, majd százados, Kászonyi szerint a branyiszközi győzelem jórészt az ő tüzeinek köszönhető.

⁵⁶ Vajda: *Nagy magyar feltalálók,* 24.

kenyérkereseti forrás maradt csupán a gyorsan gyarapodó család számára,⁵⁷ az igazi szenvedély a mechanikai megoldások hajszoalása lett.

Kliegl a nyomdákban járva tapasztalta a gyorsajtók teljesítménye és a kézi betűszedés, betűosztás munka- és időigényes volta közötti feszültséget. A folyamat gépesítésének problémája, „hogya a gyorsajtó alá legyen képes dolgozni”,⁵⁸ foglyul ejtette, szinte rögeszméjévé vált. A matematikai ihletésű tervezéshez, mint maga írja, 1833 táján látott hozzá,⁵⁹ a mintadarabot szegényesen, fából és papírlemezkből készítette el. A munkaláz annyira hatalmába kerítette, hogy egész testében remegett, hetekig nem aludt.⁶⁰ Pulszky, aki, mint tudjuk, már Pozsonyban festőként ismerte meg, s utóbb egyik fő népszerűsítőjévé vált, 1834-ben férfin másokhoz hasonlóan még nevetett, de sajnálkozott is a „sors által sokat üldözött férfin”, ki „minden szabad órában a könyvnyomtatás tökéletesítésével foglalatkoskodik”, és „haszontalan merényletekbe öli nehezen szerzett pénzét, mellyre gyermekei számára olly nagy szüksége volt”.⁶¹

Kliegl Pest és Pozsony között néhány hónapot Zichy Károly gróf birtokán, a Nyitra megyei Bábon töltött, ahol a család tagjait festette.⁶² A gróf kedvelte vendégét, megismerkedett nagyszabású elgondolásaival, és anyagilag is támogatta. Minden bizonnal ez a támogatás is hozzájárult, hogy Kliegl Pozsonyba költözzék, s kísérletezését itt folytassa. Még javában tartott az országgyűlés, a határ menti város ilyenkor fővárosi szerepet kapott, és a festő megbízásokban is reménykedhetett. Még Bábon ismeretlen elven működő számológépet szerkesztett. Említése a kapcsolódó (és a csaknem mindig megfogalmazott) toposz miatt érdekes: Kliegl gépe itthon nem keltett figyelmet, feledésbe merült, Franciaországban viszont hasonlóval állt elő valaki, akinek testvére Bábon látta az eredetét.⁶³ Víz alatt járó „búvárhajó” tervét is elkészítette, ezt azonban, akinek bemutatta, „túlcsigázott képzelődésnek” minősítette.⁶⁴

1839-ben Pozsonyban ismét összeült a diéta, és ez alkalmat adott a feltalálónak arra, hogy a szedőgép lépésről lépésre javított modelljét a hozzá tervezett osztógép makettjével fölajánlja a karoknak és rendeknek. Váratlan fordulatként a csupán félig kész gépezet szinte azonnal elnyerte a legmagasabb fórumok, tekintélyes politikusok figyelmét és támogatását, ami csak az 1848 előtti évtized pezsgő és minden újra fogékony közhangulatával magyarázható. Beöthy Zsigmond lelkes beszédben jelentette ki az országgyűlés alsótábláján:

⁵⁷ 1820 és 1841 között nyolc gyermeke született. Vö.: Dobos: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez*, 221. Fabó Irma tíz gyermekét említi, akik közül hét megérte a felnőtt kort: *Néhány kiegészítés Kliegl József életrajzához*, 87. (Három gyermekének halálát Kászonyi is említi: *Magyarhon négy korszaka*, 114.) Miniatűrök, tájképek, zsánerképek festéséből ekkor már meg lehetett élni Pest-Budán, amint azt Alexander Clarot (1795–1842) és öccse, a már említett Johann Baptist Clarot (1797–1854) példája mutatja, akik évekig Magyarországon dolgoztak. Utóbbi Pesten halt meg, számos műve megtalálható közgyűjteményekben.

⁵⁸ Amint a kortárs nyomdász, Szabó József írja: *Még egyszer Kliegl József és gépei*. Vasárnapi Újság, 1862. 4. sz. január 26. 43–44.

⁵⁹ *Kliegl nyilatkozata találmányai ügyében*. Pesti Hírlap, 46. sz. 1841. június 9. 387.

⁶⁰ Bánáti: *Bajai arcképcsarnok*, id. mű.

⁶¹ Pulszky: *Kliegl, az új Guttenberg*, id. mű. Nem kevésbé drámai hangú felhívásokat tett közzé Kunoss Endre a Pesti Hírlapban: *Kliegl és betűgépei*. 28. sz. 1841. április 7. 231.; *Még egyszer Kliegl és betűgépei*. 43. sz. 1841. május 29. 361–362.

⁶² Vö. 10. jz.

⁶³ Szócikkében Szinnyei József is átveszi. *Magyar írók élete és munkái*. 6. köt. Budapest, 1899. 551. 1891.

⁶⁴ Dienes: *Kliegl József*, 37.

„Nem kell bevárni a találmánynak tökéletes kivitelét; magát az eszmét kell jutalmazni.” Az alsótábla és a főrendek tagjaiból meg is alakult a „segélyző-bizottság”, elnöke Batthyány Lajos gróf, tagjai Dessewffy Aurél gróf, Zay Károly gróf, Eötvös József báró és Pulszky Ferenc voltak.⁶⁵

A sajtónyilvánosság sem maradt el. 1840 januárjában a Századunk – az Orosz József által szerkesztett pozsonyi Hírnök melléklapja – közreadta Kliegl bemutatkozó írását.⁶⁶ A cikkben a feltaláló először magyarázza el gépei működését a szélesebb közönség számára, kiemelve azoknak „a nyilvánosságra, literatúrára, műveltségre s az ezektől függő összes társasági viszonyokra nézve” rendkívüli fontosságát. A tőkét a kivitelezéshez „vagy egy nagylelkű mecénástól [...] vagy egy vállalathoz társképen járulni akarótól” várja. A belső jutalom mellett, „mellyet illy közhasznú s nagyszerű vállalat önzéstelen előmozdítása a nemesebb kebelnek nyújt”, a befektetés üzleti szempontból is gyümölcsöző lesz, de csak a szétrakó (azaz osztó) gép mintáját állította ki, mert annak eredményes működése, mint írja, kis méretben is jól követhető.

A mintagépeket 1840 nyarán Pesten mutatta be „műértők és kedvelők előtt”⁶⁷ a Szél (ma Nádor) utcában, a Bánffy házban. Sokan megnézték, és a kísérletet ígéretesnek találták. A jeles irodalomszervező Bártfay László, egyebek között a magyar Tudós Társaság pénztári ellenőre naplójában följegyezte: „Koch⁶⁸ és én Kliegl betűszedő gépét néztük meg [...] A találmány igen jeles s nagy következményekkel biztató. Magam is a részvényesek közé álltam.”⁶⁹

Kliegl a betűszedő és betűosztó gép megtekintésére az Akadémiát is meghívta. A magyar Tudós Társaság élénk érdeklődést mutatott, és a találmány megvizsgálására – jellemzően – főként literátorokból álló bizottságot hozott létre. Elnöke Vörösmarty Mihály volt, tagjai Schedius Lajos, Schedel (Toldy) Ferenc, Almási Balogh Pál és Győry Sándor. Utóbbi volt köztük az egyetlen műszaki végzettségű, a Tudós Társaság matematikai osztályának tagja. A gépeket a bizottság az akadémiai elnök, Teleki József gróf és más akadémikusok társaságában, majd külön is megvizsgálta, és a vizsgálat eredményéről a Tudós Társaság 1840. június 15-i ügynevezett kisgyűlésén beszámolt. Az írásba foglalt jelentést Vörösmarty Mihály készítette.⁷⁰

Bár a feltaláló kérésére a Beszámoló a gépezetek részletekbe menő leírását – nehogy azt mások elbitorolják – mellőzte, a bizottság tagjai azt kivitelezhetőnek ítélték. „Nem tagadhatjuk” – írja a jelentés –, hogy „a gépezet első szemre olly szövevényesnek látszik, hogy eleinte [...] a gyakorlatiság iránt némi aggodalmat éreztünk, de a szorosabb vizsgálat ezt eloszlatta.” Az Akadémia az országgyűlés számára jutalmazásra ajánlotta „az erőművet”, mely „szerzőjének, ha nagyban sikerül, kihalhatatlan nevet, a hazának magas dísz hozand

⁶⁵ Kliegl József. A Munkás Heti Krónika tárcája, Pulszky Ferenc szóbeli megerősítésével. 1879. május 25. 2–3.

⁶⁶ Programja egy typographiai gyors-szedő és szétrakó gépnek. Századunk, 1840. 5. sz. (január 16.) 37–40.

⁶⁷ Kliegl nyilatkozata találmánya ügyében, 387.

⁶⁸ Heinrich Koch, tervező-kivitelező építész.

⁶⁹ Bártfay László naplói. Sajtó alá rendezte: Kalla Zsuzsa. Budapest, 2010. 339–340.

⁷⁰ Számottevő a szinte azonnali idegen nyelvű sajtóvisszhang, főleg német orgánumokban, de például a párizsi Le Presse is tudósít Pestről, 1840. június 30-i keltezéssel „M. de Kiegler” (sic!) találmányáról, amely forradalmasíthatja a tipográfiát. *Essai historique sur les machines à composer*, www.leventselev.fr/histoire_compo/historique_compo.htm

s alig felfogható haladást s hasznot az egész világnak.⁷¹ A nemzet dicsőségének és az emberiség javának összekapcsolása – az irodalmárok tollán – a megnyilatkozások visszatérő eleme.⁷²

A szerkezetekről, mint Kliegl legtöbb ötletéről, találmányáról nem is maradt sem tervrajz, sem részletes leírás. Szabadalmi eljárás hiányában az elővigyázatosság nem volt alapvető, a találmányokat Kliegl és laikus méltatói szerint mégis ellopták, vagy anyagi támogatás híján mások, külföldiek valósították meg, bőkezű mecénatúra birtokában, mint a londoni Young és a lille-i Delcambre.⁷³ „...Alig megyen híre Kliegel [sic!] találmányának, már azt is olvassuk némely külföldi lapokban, hogy Franciaország is hasonló találmánnyal lép fel” – írja az Athenaeum.⁷⁴ Kliegl egyébként értesült Young gépéről, akinek „volt reáfordítható 60000 ftja; ez adá meg neki az elsőséget. Ő gazdag kézzel, rögtön valósítható a rendszert.” Semmi okot sem látott azonban arra, hogy szedőgépének tökéletesítésétől elálljon, mert „Young, Delcambre stb. gépe, mint azoknak rajzait s leírásait bírjuk, soha nem lesznek igazán haszon vehetők”.⁷⁵

A kísérletezés költségeire – a feltaláló meg-megújuló panaszos hangú nyilatkozatai szerint ugyan szűken és késve⁷⁶ – innen-onnan került pénz. A kedvező előjelek láttán üzleti sikerben is bízva Kliegl először „honfi keblű jóakarói által buzdítva”, üzembe állítható gépek gyártására a „részvényes aláírás útját” választotta, „s hazafi lélek s műipari eredmények baráti [...] az ügy forró pártolására alázatosan megkérte”. Számítása szerint 300 db 10 frt-os részvény a két prototípus előállítására elegendő, a harmadik gép eladása után a részvényesek kifizethetők. A részvényeket Pesten, Antal Mihálynál, a Tudós Társaság tagjánál, „casinói könyvtárnoknál” lehetett jegyezni, aki az aláírókról pontos nyilvántartást vezetett.⁷⁷ Itt jegyzett részvényt az idézett Bártfay László is.

Az erkölcsi haszon tehát következetesen az anyagiak elé kerül az éveken át sorjázó írásokban, melyek a Kliegl ügy állásáról tudósítanak. Pulszky – egyébként drámai hangvételű – cikkéből tudni lehet, hogy 1841 tavaszáig harmadfélezer forint gyűlt össze és jutott el a feltalálóhoz, ezt azonban a szerző gyalázatosan kevésnek tartotta. „Felforrt bennem a vér, midőn láttam, hogy azon férfi, ki talán az emberiség jótévedője [...] hat száz pengő forint híja miatt olly nagy reményekkel kecsegtető gépét el nem készítheti”, begyakorlott munkásait a siker küszöbén kell elbocsátania. A nagy tervező és álmodozó Kliegl szerint ugyanis hatszáz

⁷¹ *Magyar Tudós Társaság évkönyvei V.* Buda, 1842. 41–43.; Vörösmarty Mihály: *Kliegl betűgépe.* In: Publicisztikai írások. Akadémiai és Kisfaludy-társasági iratok. Sajtó alá rendezte: Gergely Pál. Budapest, 1977. 249. Az ülésről részletesen tudósít S. F. (Szedér Fábián János): *Kliegl betűosztó és rakó gépei*, Athenaeum, 1840. II. félév (okt. 28.) 505–510.

⁷² Vö.: Fried István: „Hazay Gábor” a Széchenyi–Kossuth vitában. *Vörösmarty Mihály, a nemzetpolitikai gondolkodó.* Tiszatáj, 56. évf. (2002) 9. sz. 85.

⁷³ James Hadden Young, valamint Adrien Delcambre *pianotype*-ja működőképes volt, de kiszolgálásához hét személy kellett. 1842-ben ezzel a technológiával szedték Edward Binn *The Anatomy of Sleep* című könyvének 500 példányát és a Family Herald néhány számát.

⁷⁴ S. F. : *Kliegl betű osztó és rakó gépei*, 505.

⁷⁵ *Kliegl (sic!) tudósítása.* Regélő Pesti Divatlap, 1844. március 28. 397–398. A közlemény első része uo. március 21. 379–380.

⁷⁶ Pesti Hírlap, 36. sz. 1841. május 5. 294. Kunoss (Endre) jegyzetével; Pesti Hírlap, 46. sz. 1841. június 9. 387. Hirnök, 1841. 68. sz. (augusztus 23.)

⁷⁷ Athenaeum, 1841. május 2. 848.; Athenaeum, 1841. szeptember 14. 528. Az aláírók között például Reseta János, Fogarasi János, Hunfalvi Pál, Erdélyi János, Garay János, Székács József, Vachot Imre, Szemere Bertalan, Bajza József, Dessewffy József, Dessewffy Emil, Pázmány intézeti papok, egri növendékpapság.

forintra és még nyolcheti munkára lenne szüksége a mű befejezéséhez. „Hatszáz pengő forintot a nemzet becsületének nevében! Hatszáz pengő forintot az emberiség nevében!” – fokozza a hatást a cikk utolsó sorában Pulszky.⁷⁸ Nem minden eredmény nélkül. Például a tizenkilenc éves „ifj. Halbsú Dániel” (azaz Irányi Dániel) Eperjesről tudósított: „Kliegl nagyszerű reményekkel biztató találmánya létesíthetésére, nálam néhány [Sáros] megyei s több tanuló ifjak eddig 20 pengő fto aláírni szíveskedének.”⁷⁹ Záborszky Alajos *Lengyelország hanyatlása és enyészetének okai* című munkájának teljes tiszta jövedelmét ajánlotta föl.⁸⁰ Dobsa Lajos debreceni diákként társaival vígjátékot adott elő Kliegl javára.⁸¹

A beérkező pénzekről Kliegl tételről tételre megemlékezett, és köszönetet mondott „a közjólét elősegítésében buzgólkodó” szerkesztőségeknek, kiemelve, hogy „a hazai írók kört képeznek, művészetök gyöngyeit a találmánynak áldozva”. Maga igazolására költségeit hasonló módon részletezte, mert a pénz persze megint elfogyott, mint írja, vagyona maradékát is elköltötte, „s közel levő rokonaim⁸² erszénye voltak, mik kiségtettek”. A találmány kipróbálásáig újabb 400 forintra van szüksége, „de idejét annak meg nem szabhatom” – írja immár határidőt nem vállalva, „mivel nem szerződési munka, s tömérdek előre nem látott mellék körülmények folynak be”.⁸³

A literátorok nem hagyták cserben. Mint közismert, az 1838-as pesti árvíz károsultjai megsegítésére a magyar irodalom munkásainak színe-java adott „baráti ajándékul” verset, prózát. Az Eötvös József szerkesztette Budapesti Árvízkönyv utolsó, 5. kötete éppen ekkor (1841-ben) jelent meg. Ezt a példát követte a feltaláló megsegítésére hasonló módon összeállított Kliegl könyv. A javaslatot a jogász akadémikus Zsoldos Ignác (ekkor Veszprém vármegye főjegyzője) tette, Eötvös József, Pulszky Ferenc fölkarolta, s Heckenastot, az Árvízkönyv kiadóját az ügynek megnyerte. A kötetet a technikai vívmányok iránt fogékony Garay János szerkesztette.⁸⁴ Az előszót Pulszky írta (lényegében megismételte az általa korábban mondottakat), és írásokat adtak többek között Eötvös József, Vachot Sándor, Lauka Gusztáv, Szemere Pál, Ney Ferenc, Karacs Teréz, Császár Ferenc, Zsoldos Ignác. Garay ódában ünnepelte az új Gutenberget, „Ki büszke röpteit /Követte, hogy betűje/ Legyőzve a sötétség / Órjási szörnyeit / Meghozta föld fiának/ Szent fáját a tudásnak [...] Az égi eszme / Villámsugára / Magasb s magasbra / Repülni fog [...] Hirdetve fennen / Kliegl nevét [...] Hazája s nemzetének / Dicső fiát.” Ney Ferenc is „Guttenberg és Kliegl” címmel írt a könyv számára epigrammát. A nyomtatást Heckenast hitelben végezte, a pesti könyvkereskedők pedig 400 forint előleget adtak. A kétkötetes antológiát 5 forintért árulták. A valamivel kevesebb, mint 1000 forint bevétel ugyan messze elmaradt a várakozásoktól, de a mester egy időre mégis visszatérhetett műhelyébe.⁸⁵

Az adakozó kedvet lehet kicsinyelni vagy méltatni, végül is nem befejezett, nem kipróbált mű az elvárt támogatás tárgya, s valójában egy folyamatosan működő, kísérletező műhely anyagi alapját kellett volna megteremteni fémmunkás alkalmazottakkal, a feltaláló egzisztenciáját nem is említve, de azt megállapíthatjuk, hogy a könyvnyomtatás forradalmasításának programja, a világra szóló magyar találmány esélye egy időre az országos ügyek

⁷⁸ Pulszky: *Kliegel az új Guttenberg*, id. mű.

⁷⁹ Pesti Hírlap, 44. sz. 1841. június 2.

⁸⁰ Világ, 1842. augusztus 6. 512.

⁸¹ Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*, id. mű.

⁸² Laura lánya és veje, Robert Schulz.

⁸³ Hírnök, 1841. 68. sz.

⁸⁴ Vö.: Sámson gőzöshez (1842), Pest gőzöshez (1843) című költemények.

⁸⁵ A Munkás Heti Krónika tárcája, id. mű

rangjára emelkedett, és Kliegl nevének hírt, megbecsülést hozott. „Vallásos pietással kellett meghajtanom fejemet az isteni szikra revelatiója előtt, és bámulni az észet, melly megtestesülve állott szemeim előtt, és mély tisztelettel pillantani fel a férfiúhoz, ki keblének istenétől üzetve, ínség, nyomor s örökös gond között illy művet terem” – fűzte Kossuth is egy pozsonyi levelező cikkéhez.⁸⁶

A hol ünneplő, hol panaszkodó hangok a magyar közügyekben mindig tevőleges részt vállaló József nádort is cselekvésre készítették. Közbenjárására Kliegl műhelyét és kísérleteit Török Bálint gróf elnöklétével udvari bizottság tekintette meg, amely Hönig bécsi politológiai professzor szakvéleménye alapján a feltalálónak a király magánpénztárából 6000 forintot kiutalt, s ezt az összeget – az adományozók gondos előrelátásáról tanúskodva – havi 200 forintos részletekben a nádor haláláig, 1847 elejéig meg is kapta.⁸⁷

A termékeny elmét, a szenvedélyes kísérletezőt a negyvenes évek közepétől azonban már más, a betűszedés gépesítésénél is időszerűbb és nagyobb szabású terv foglalkoztatta. A Helytartótanács 1844 januárjában elfogadta a Duna bal parti vasútvonal építési terveit, majd június végén kiírták a beszerzési pályázatokat. Október 5-én megindult a Pest–Vác vonal építése. Kliegl képzelete tüzet fogott. Anyag és költség kímélésének szándékával napjainkban is merésznek tűnő műszaki megoldásokban gondolkodva egy különleges vasúthoz végzett számításokat, készített modellt. Terveiről Ney Ferenc adott hírt az *Életképek*ben 1845 végén. Nem mechanikus, nem magyarázhatja el a részleteket, írja Ney, csak annyit mond, hogy a találmány „mind a vaspálya építési módjára, mind a gőzmozdony alkotására, mind az utaskocsik alakítására vonatkoznak [...] nemcsak calculusban, de mintában is valósva”. A kísérletek elvégzéséhez persze kellene néhány ezer forint. Kötelessége volt mindezt elmondani, hogy „ha netán valamely külföldi ez eszmét is ellesve, eltanulva [...] a találmányt külföldinek keresztelni szemtelenkedik”, tanúsíthassuk: az magyar.⁸⁸ A stereotípiák ismétlődnek, a közleményt azonban nem követte olyan sajtófigyelem és támogatói mozgalom, mint a nyomdagépek terveit. Végül is a literátorok bő félév múltán hazánkban is biztonságosan üzemelő vasútra ülhetek.

Írásunkat itt be is fejezhetnénk, a kitűzött célt teljesítettük. Bemutattuk, miként került, ha rövid időre is, az érdeklődés középpontjába egy félig kész találmány az élénkülő közélet és mecenatúra korában, mert a műveltség, a szépliteratúra terjesztésében gyors és olcsó eszköznek ígérkezett; és megkérdőjeleztünk közhelyeket, melyek egy érdekes személyiség homályban maradt vagy kitalált életútjához, családi hátteréhez kapcsolódtak. A nagy év, 1848 azonban a kísérletező feltaláló életében is új fejezetet nyitott. Kliegl a kormány Pestre költözését követően javaslataival fölkereste a szakminisztert, Széchenyit, gyors, kézzelfogható támogatást azonban nem kaphatott. Az ellenzékké szerveződött radikálisok viszont fölkarolták a – számukra úgy tűnt – mellőzött feltalálót.

Az Ellenzéki Kör 1848. április 16-án Teleki László elnöklétével Radical-körre alakult, és Kliegl vaspályatervét április 28-án a Körben is bemutatta. Naplótöredékében Petőfi is ír erről, a tökéletesített vaspályáról, amely meredek hegynek föl, völgynek le képes haladni, szűken tud kanyarodni, és csak fele annyiba kerülne, mint az akkoriban épült vasút. Hiába ajánlotta föl azonban Kliegl a találmányt a miniszternek – üt egyet Petőfi az arisztokratán –, mert az olyan ember, „ki a fogpiszkálókat is Angliából hozatja. [...] Nem Szécsenyi (sic!) itt a hibás, hanem Kliegl uram maga, miért volt olyan együgyű, hogy Magyarországot választotta születése helyéül? [...] Ha valahol Boroughbridge-ben született volna, akkor aztán

⁸⁶ Pesti Hírlap, 252. sz. 1843. június 1. 365.

⁸⁷ *Pozsonyi levelező*. Jelenkor, 1847. augusztus 8. 374.

⁸⁸ *Vaspályareform*. *Életképek*, 1845. december 20. 805–807.

másképp fogadta volna Szécsenyi.⁸⁹ Klieglre Magyarország Táncsics szerint is büszke lehet, mert olyan műveket alkot, amelyenkről Európában még nem is álmodtak. Más országok sok pénzt fizettek volna érte. Hívták is, „de keblében lángoló hazaszeretet ég [...] nem hagyta ide kedves hazáját, inkább kész minden szűkölködést tűrni, csakhogy bámulandó műveivel nemzetünknek dicsőségére szolgáljon”. Amit azonban a gazdagok elmulasztottak, „mi munkások ki fogjuk pótolni”. A feltalálót az Üllői úti kaszárnyában megalapítani tervezett politechnikum tanárául ajánlja.⁹⁰

Az 1848. július 16-án megalakult az Egyenlőségi Társulat,⁹¹ a márciusi napok egyik krónikásának, Birányi Ákosnak találó meghatározása szerint „a márciusi erők összpontosítása”.⁹² A Társulat közgyűléseinek visszatérő tárgya volt Kliegl ügye,⁹³ először az augusztus 6-i közgyűlés tárgyalta, napirend előtt. „Kliegl gépész sajnos helyzete előfordulván, határozott, hogy egy három tagból álló bizottmány vizsgálná meg a dolog mivoltát.”⁹⁴ A bizottmány tagjai Mérei Mór, Horárik János és Vasvári Pál. Az augusztus 13-i közgyűlésen, amelyen, mint általában, ezúttal is Madarász László elnökölt, Horárik János, a bizottmány előadója beszámolt arról, hogy fölkeresték a „közlekedési országlárt”. Széchenyi érdeklődést mutatott a tárgy iránt, de kifejtette, hogy olyan költséges kísérletekre, mint Kliegl új rendszerű „vaspályamintája”, jelen helyzetben nem könnyű pénzt áldozni. Végül ígéretet tett az állami segítségre, a vallás- és közoktatási minisztert (Eötvöst) pedig megkérte, hogy Kliegl a Nemzeti Múzeumban alkalmazza.

A jelenlévők közül többen, bár Széchenyiről, Eötvösről kedvezően nyilatkoztak, az ügymenetet lassúnak találták, és azonnali cselekvést sürgettek. Intézenek petíciót a nemzetgyűléshez, nyissanak aláírási ívet pénzsegély gyűjtésére. Végül Madarász László érvelése nyomán egy új Kliegl könyv kiadásának javaslata győzedelmeskedett. A könyv kiadásának intézésére ugyancsak bizottmányt választottak: Ötvenyi Ferencet, Zerffi Gusztávot, Táncsics Mihályt.⁹⁵ Az augusztus 15-i közgyűlés fő tárgya már a „társulati könyvről” készült javaslat volt. Címe – az időszaki kiadvánnyá fejlesztés lehetőségét fönntartva – *Egyenlőségi Lapok*, tartalmára nézve „a dolgozatok legyenek önálló, radikál szelleműek”. Minden néven nevezhető tiszta haszon Klieglé.⁹⁶ A *Nép-elem* augusztus 24-i számától a bizottmány fölhívása „önálló radical dolgozatok” beküldésére folyamatosan megjelent.

Az augusztus 13-i közgyűlésen mutatta be Zerffi Gusztáv Kliegl röpiratát, amely a forradalmian új, csupán egy sint igénylő, különleges műszaki tulajdonságokkal bíró vasút eszméjét népszerűsítette.⁹⁷ Sikerrel, a jelenlévők a füzet számos példányát megvették. A mű-

⁸⁹ *Lapok Petőfi naplójából*. Pest, április 29. In: 1848. Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. A szöveget gondozta: Martinkó András. Budapest, 1967. 411.

⁹⁰ *Kézművesek*. Munkások Újsága, 1848. június 4. 154.

⁹¹ Programját – minden bizonnyal Petőfi tollából – már július 2-án közli a Reform.

⁹² Az Egyenlőségi Társulat augusztus 15-i közgyűlésén. *Nép-elem*, 1848. augusztus 21. (A *Nép-elem* az Egyenlőségi Társulat „organuma”.)

⁹³ A Nemzeti Kör, Egyenlőségi Kör, Radical-kör, Ellenzéki Társulat történetéről jó áttekintést ad Dezsényi Béla: *A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hírlapi mozgalmában*. Irodalomtörténeti Közlemények, 57. évf. (1953) 1-4. sz. 163-204. Kliegl ügyét is említi, de tévesen a szedőgépről szól.

⁹⁴ *Nép-elem*, 1848. augusztus 8.

⁹⁵ *Nép-elem*, 1848. augusztus 15.; *Nép-elem*, 1848. augusztus 20.

⁹⁶ *Nép-elem*, 1848. augusztus 20.

⁹⁷ *Figyelmezés az új egysín rendű vaspályára, melly a mostani költségek felével építtethetik, és mellyen hegyen, völgyön és legkisebb kanyarulatokban járhatni, párhuzamba véve a mostani rendszerrel*. Kiadja Kliegl József, annak feltalálója. Pest, 1848.

szaki megoldások lényegéről viszont ezúttal sem tudhatunk meg semmit, annál többet olvasunk a kínálkozó „roppant nagyságú nyereségről”, másfelől az „experimentációk” szubjektív akadályairól, pedig „nem fér meg a nemzet méltóságával más nemzethez utasítani a művészt”. Vannak részletes számítások, de csak a kísérlet elvégzéséhez szükséges anyag- és bérköltésegekről. „Lehetetlen, hogy lelkesedésből is ne járulnának annyian ezen hasznos és dicsőséggel összekapcsolt üggyhöz” – fogalmazza meg a szerző a nem sok gyakorlati érzékről tanúskodó, döntőnek szánt érvet. A röpiratban számol be Kliegl arról, hogy egy társaság, amely 1845-ben szlavóniai fakitermelésre alakult, a vasúti rendszert célszerűnek találta, utóbb azonban föloszlott, és a kísérletek költségeit nem fizette. A társaság egy részéből – 1846-ban – újraindult vállalkozással az eset megismétlődött. Ez a forrása annak az itt-ott tényként közölt állításnak, miszerint Kliegl konkrét megrendeléshez jutott volna, és a kivitelezést csupán a vállalkozások csődje hiúsította meg. Valójában biztatást kaphatott, és a kísérleti modellel végül adósságait növelte.

Erősen ajánlja Kiegl „könyvecskéjét” Táncsics lapjában a szélső radikális Tóth Móric is, akit korábról a *Hetilap* gazdaságpolitikai és műszaki érdeklődésű publicistájaként ismerhetünk.⁹⁸ (Nemcsak saját nevét írja 1848 tavaszától „Tót”-nak, de még Kossuthot is „Kosut”-ként, Zichyt „Zicsi”-ként stb.) Érdekesen érvel a – szerinte százmillióس megtakarítást jelentő – vasútterv mellett a szerb felkelés okán. Ha lenne Pestről vasút délre, „alföldi magyar testvéreinknek rációk ellen 30–40 ezer embert küldhetnénk segítségükre egy-két nap alatt”. „A nagy hazafi, Szécsényi” azonban, állítása szerint, meg sem vizsgálta a találmányt. „Minden bolondból csinálhatott a király nemes-embert, száz ostoba nemes emberből száz gróft [...], de egy millió grófból se csinálhat csak egy föllelőt sem.”⁹⁹ Tóth Móric, maga is műkedvelő feltaláló, plebejus indulatain túl azért is neheztelt Széchenyre és a kormányra, mert Széchenyi hét évvel azelőtt lekicsinylően szólt egy találmányáról, most pedig Klauzál miniszter nem adott pénzt „éghetetlen födelű házak” építésére.¹⁰⁰ Valójában a kormány jelentős összeget szavazott meg Kiegl kísérleteinek támogatására, a fegyveres alkotmányvédelem, a kibontakozó háború azonban minden békés tervezést és építkezést elsöpört.

Amikor az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány 1849. január elején Debrecenbe költözött, Kiegl Józsefet is idehozatták, majd a Nagyváradon létesített fegyvergyárban kapott műhelyfőnöki beosztást. A közel kortársi értesülés szerint itt „szórlöveget” tervezett, hasonlót ahhoz, amelyet később a porosz–francia háborúban használtak, és ezt a fegyvergyár el is készítette. A fegyver kipróbálására azonban már nem került sor.¹⁰¹ Kiegl kitért a végnapokig, unokaöccse, Kászonyi Dániel a temesvári csata után Aradon még találkozott vele.¹⁰² Ezt követően hosszabb időre eltűnt szem elől – a tömeges megtorlásra tekintettel aligha véletlenül. Vejét, a már említett Robert Schulzot, a IV. hadtest tüzérparancsnokát mint egykori császári tisztet 14 évi várfogságra ítélték. Dénes fia honvédszázadosként a komáromi várórség tagjaként nem volt büntethető.¹⁰³ (Kászonyi Dániel is Komáromba me-

⁹⁸ Závodszy Géza: *A feledés névtelenje. A publicista Tóth Móric*. Magyar Könyvszemle, 123. évf. (2007) 1. sz. 81–95.

⁹⁹ *Kell-e száz millió forint?* Munkások Újsága, 1848. augusztus 20.

¹⁰⁰ *Boldog isten, hova jutottunk!* Munkások Újsága, 1848. augusztus 24.

¹⁰¹ A Munkás Heti Krónika tárcája, id. mű

¹⁰² Kászonyi: *Magyarhon négy korszaka*, 258.

¹⁰³ Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Budapest, 1988. 239., 535–536.

nekült, és menlevelet kapott.) Utászhadnagy József fiát büntetésül közkatonaként besorozták.¹⁰⁴

A szabadságharc vereségét követően Kliegl hányatott pályafutása nem ért véget, de az elkövetkező évek fordulatai vizsgálódásunk tárgyán már kívül esnek. Élt a Pozsony megyei Bazinban, Laura leányánál, aki a népes család szilárd pontja volt, és nyomorgott Pesten, újabb és újabb ötleteivel bíbelődve.¹⁰⁵ Pesten halt meg szegénységben 1870. január 7-én. A tehetséges festőt elnyomta a feltaláló, a lázas újító szenvedély, bár szerény pénzcsekkéhez mintegy mellékesen a festő jutott.¹⁰⁶ Meglehet, idős korában életére mint kudarcok sorozatára tekintett vissza, pedig megélt sikereket is, több ízben a közfigyelem középpontjába került, és a nyomdászat forradalmasítása érdekében tett erőfeszítéseit mind a magyar, mind számos külföldi technikatörténet számon tartja.

GÉZA ZÁVODSZKY

Known or unknown? József Kliegl, the painter-inventor

The name of the less-known József Kliegl is mostly mentioned in Hungarian and foreign works on the history of printing. Gifted with an inventive mind, Kliegl spent decades trying to solve the problem of mechanical typesetting, but he was also obsessed with a couple of other technical ideas that looked fantastic in the first half of the 19th century. He was a trained and talented painter: some of his miniatures of high standard have survived, but from the documentation of his inventions almost nothing has been handed down to us. Relying on sources from the period, the paper dispels the commonplace about the genius, who—due to his unappreciated works and lack of support—went to waste, even though the business capital and the industrial background was of course missing. The Hungarian reform era is about an emerging Hungary with a growing middle class, when any performance reflective of the new age was met with instant response in the more and more lively public life. Kliegl's typesetting and distributing machine, whose main promoters were, not accidentally, people involved in literature, became a national matter, and the continuous patronage was far from insignificant, given the economic situation of the society. We also need to mention that in the summer months of the 1848 revolution the radical opposition suggested that the inventor receive government support. Kliegl was a Hungarian nobleman, who was as socially embedded as most landowners or public officials and creators with a noble background, and his hard life is an illustrative example of how the bourgeois-turned nobility related to bourgeois life. But at the time both the business capital and the industrial background were still missing for a successful career in technology.

¹⁰⁴ Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. 2. köt. Budapest, 1998. 236.

¹⁰⁵ Egykorú beszámolók Kliegl találmányairól az 1850-es évekből: *Kliegl József „Hangjegyző-gépének” átadása a nemzeti múzeumba* (sic!). Vasárnapi Újság, 1857. március 15.; *Kliegl József hangjegyző gépének rövid ismertetése*. Vasárnapi Újság, 1857. április 5.; *Aratógép gyalog- és vonóerőre*. Magyar Gazda, 1859. október 25.; *Próbaaratás szobában*. Vasárnapi Újság, 1860. január 15.

¹⁰⁶ „E triptychumról a m. tudom. Akadémiának 1857. június 15-i gyűlésében tartottam előadást, bemutatván annak mind eredeti lapjait, mind rajzait, melyeket Kliegl nagy szorgalommal rajzolt és festett.” Erdy János: *Erdélyben talált viaszos lapok és magyar őstörténeti vizsgálatok*. Pest, 1859. 3.